

Bijdragen

Voor een narratieve benadering van de rechtsvinding.

De oorzaak van de vordering bekeken vanuit semiotisch perspectief

Philippe Thion*

1 Inleiding

In een vroegere bijdrage over oorzaak en voorwerp van de burgerlijke vordering in het Belgisch procesrecht,¹ heb ik de stelling verdedigd dat het nefast zou zijn om de rechterlijke herkwalificatiemogelijkheid te beperken op grond van de gelaagdheid binnen de door partijen aangevoerde rechtsfeiten. Voorliggende bijdrage heeft tot doel deze stelling deels te nuanceren, deels verder te ontwikkelen. Hierbij zal een aantal beginselen uit de semiotiek centraal staan, in het bijzonder beginselen die een narratieve benadering van recht en feit voorstaan. Alvorens dit te doen, lijkt het me nuttig de kern van het vraagstuk kort in herinnering te brengen.

Men maakt doorgaans het onderscheid tussen feiten, rechtsfeiten en rechtsfeiten die de vordering rechtstreeks schragen. Feiten kunnen worden onderverdeeld in twee groepen: rechtens relevante feiten en rechtens irrelevante feiten. Een *rechtsfeit* is dan elk feit, met name een gebeurtenis, een toestand of een handeling, waar het recht gevolgen aan koppelt. Niet alle feiten door de eiser vermeld of aangevoerd in de dagvaarding zijn in dit opzicht dus rechtsfeiten. Bovendien kan het zijn dat niet alle rechtsfeiten rechtstreeks de vordering schragen. Zo wordt aangenomen dat de eiser een aantal rechtsfeiten in de dagvaarding kan vermelden zonder dat hij hieraan rechtsgevol-

* F.W.O. wetenschappelijk medewerker, KU Brussel, Centrum voor Wetgeving, Regulering en Legisprudentie. Mijn dank gaat uit naar Benoît Allemeersch (KU Leuven), Matthias Storme (Universiteit Antwerpen en KU Leuven), Mark Van Hoecke (KU Brussel), Luc Wintgens (KU Brussel) en een van de anonieme referenten van dit tijdschrift, voor hun bijzonder waardevolle commentaar op eerdere versies van deze bijdrage. Ik blijf uiteraard volledig verantwoordelijk voor het geschrevene.

1 Ph. Thion, 'Kwalificatie van oorzaak en voorwerp van de vordering. Mysteries uit het procesrecht', Nieuw juridisch Weekblad 2003, p. 726-734.

gen koppelt of zonder dat hij die zelf direct relevant acht voor het succes van zijn vordering.

De oorzaak van de vordering,² en dit is essentieel, mag door de burgerlijke rechter niet worden gewijzigd. Het concept 'oorzaak' – hetzelfde geldt voor het 'voorwerp' van de vordering – wordt met andere woorden gedefinieerd vanuit de betrachting de grenzen van het rechterlijk optreden af te lijnen. Dit betekent dat iedere discussie over voorwerp en oorzaak *in se* handelt over de draagwijdte van het beschikkingsbeginsel of het beginsel van de partijautonomie. Dit beginsel, dat een rechtstreeks gevolg is van de accusatoire aard van de burgerlijke rechtspleging, houdt in dat *het recht* waarvan de partij de uitvoering vraagt, *haar eigen is*, dat zij bezitster ervan is en dat zij alleen er over mag beschikken.³ De rechter moet met andere woorden steeds voor ogen houden dat de partijen in het civiele proces het initiatief tot, de voortgang en de beëindiging van het proces, met inbegrip van de inhoud en de omvang van de rechtsstrijd, zelf in handen hebben.⁴

Welnu, de oorzaak definiëren als het geheel van *rechtsfeiten* die de vordering *rechtstreeks* schragen, zoals het Belgische Hof van Cassatie in een groot aantal van zijn arresten heeft gedaan⁵ – maar in andere dan weer impliciet heeft tegengesproken⁶ – betekent logischerwijze dat de rechter bij eventuele herkwalificatie de vordering niet ambtshalve kan schragen op een ander feit dan een rechtsfeit dat de vordering mede rechtstreeks schraagt, zonder dat hij de oorzaak van de vordering wijzigt. De rechter kan dan, anders verwoord, maar ambtshalve een rechtsgrond aanvullen indien de constitutieve elementen van die rechtsgrond ook als zodanig werden aangevoerd door de eiser om aan te tonen dat hij recht heeft op het gevraagde.

Dergelijke zienswijze heb ik als nefast omschreven omdat ervan moet worden uitgegaan dat de eiser zijn vordering in beginsel op alle door hem voor-

2 Zie recent J.-F. van Drooghenbroeck, *Cassation et juridiction. Iura dicit curia*, Brussel: Bruylant 2004.

3 E. Krings & B. Deconinck, 'Het ambtshalve aanvullen van rechtsgronden', *Tijdschrift voor Privaatrecht* 1982, nr. 5, p. 657.

4 Zie J. Laenens, K. Broeckx & D. Scheers, *Handboek gerechtelijk recht*, Antwerpen: Intersentia 2004, p. 55.

5 Zie o.m. Cass. 18 februari 1993, *Arresten Cassatie* 1993, p. 202; Cass. 22 januari 1998, *Arresten Cassatie* 1998, p. 107. Zie ook H. Boularbah, 'La cause. Le rôle respectif du juge et des parties dans l'allégation des faits et la détermination de la norme juridique applicable à la solution du litige', in: J. Linsmeau & M. Storme (eds.), *I.C.G.R., De respectievelijke rol van rechter en partijen in het burgerlijk geding*, Diegem/Brussel: Kluwer/Bruylant 1999, i.h.b. p. 139-140, nr. 53; E. Krings, 'Het ambt van de rechter bij de leiding van het rechtsgeding', *Rechtskundig Weekblad* 1983-84, p. 357.

6 Zie bijv. Cass. 25 juni 1990, *Arresten Cassatie* 1989-90, p. 1377, nr. 624. Zie ook de *quasiklassiek* geworden formule 'dat de rechter op de regelmatig aan zijn beoordeling voorgelegde feiten ambtshalve het recht moet toepassen' (Cass. 24 november 1978, *Arresten Cassatie* 1978-79, p. 341, conclusie A-G E. Krings; Pas. 1979, I, p. 352; *Rechtskundig Weekblad* 1978-79, p. 2877, m.nt. J. Laenens; *Journal des Tribunaux* 1980, p. 224).

gelegde feiten baseert. Tot welk doel zou hij die anders aanvoeren? Bovendien is het verre van eenvoudig om een duidelijk onderscheid te maken tussen de rechtsfeiten die de vordering ja dan nee 'rechtstreeks' schragen. Daarom heb ik toen voorgesteld om de voorkeur te geven aan het algemeen beginsel van de rechten van verdediging, dat gewaarborgd wordt via een heropening van de debatten, boven een strikte interpretatie van het beschikkingsbeginsel. Deze stelling wil ik in wat volgt opnieuw bekijken aan de hand van een semiotische analyse van de rechtsvinding.

Ik beperk me in voorliggende bijdrage inderdaad tot de fase van de rechtsvinding, meer bepaald tot hoe de rechter 'in zijn hoofd' feit en recht aan elkaar verbindt. De rode draad van mijn argumentatie is dat de rechter, bij het trancheren van een voor hem aanhangig gemaakt geschil, zich niet zozeer laat leiden door wat de aangevoerde feiten of de bewoordingen van het toepasselijk geachte recht op zichzelf kunnen betekenen, maar dat hij zich veeleer laat sturen door de 'narratieve denkbeelden' die in meer of mindere mate worden geassocieerd met de aangevoerde feiten en het toepasselijk geachte recht. Het zijn deze denkbeelden die betekenis produceren en dit zowel bij de rechterlijke waarheidsvinding (par. 2) als bij de 'toepassing' van het recht op de feiten (par. 3).

2 Feiten en rechtsvinding

Een rechterlijke oplossing voor een concreet geschil wordt niet 'gevonden' door toepassing te maken van een normatief syllogisme. Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen enerzijds de *rechtsvinding* – die 'intern' is en zich afspeelt in het hoofd van de rechter – en anderzijds de neergeschreven *rechtvaardiging* van de voorgestelde juridische oplossing.⁷ Juridische logica gaat niet over hoe men juridisch aanvaardbare oplossingen kan vinden (i.e. heuristiek), maar over hoe men deze kan rechtvaardigen. Vandaar dat ik verder geen aandacht zal besteden aan juridische logica. Een beter inzicht in het rechtsvindingsproces wordt wel bekomen door feit en recht door een semiotische bril te bekijken. Semiotiek betekent letterlijk 'tekenleer' en heeft de studie van tekens en alles wat daarmee samenhangt tot voorwerp, zoals tekensystemen en de processen die zich bij het gebruik van tekens voordoen. Een teken is een woord, gebaar, voorwerp of andersoortige betekenisdrager die verwijst naar een betekenis. Semiotiek beoogt niet de 'werkelijke' betekenis of interpretatie van teksten bloot te leggen, maar wil de regels die betekenis mogelijk maken reconstrueren. Relevant voor onderhavig twistpunt is het doorslaggevend belang dat een bepaalde strekking

7 Zie B.S. Jackson, *Making Sense in Jurisprudence*, Liverpool: Deborah Charles Publications 1996, p. 234.

binnen de semiotiek hecht aan *verhalen* die impliciet schuilgaan zowel achter de weergave van de feiten, als achter de toepassing van het recht op die feiten. Dat de nadruk precies op verhalen wordt gelegd, vloeit voort uit de wijze waarop een discours betekenis krijgt. Een tekstfragment langer dan één zin ontleent zijn betekenis in de eerste plaats aan de onderliggende gedachtepatronen en bijvoorbeeld niet aan de taalkundige aaneenschakeling van de afzonderlijke zinnen. De betekenis van een groter tekstgeheel wordt met andere woorden niet zozeer geproduceerd door termen als ‘maar’, ‘hoewel’ of ‘desondanks’ die de verschillende zinnen aaneenrijgen, als wel door de onderliggende gedachtepatronen die het discours als het ware kleuren. Een belangrijke strekking binnen de semiotiek beweert nu dat deze gedachtepatronen de vorm aannemen van een verhaal. Hieruit volgt dat een discours in beginsel betekenis krijgt aan de hand van het *verhaal* dat impliciet verondersteld wordt aan de opeenvolging van de zinnen ten grondslag te liggen.

Ik zal in wat volgt voornamelijk putten uit de zogenoemde structuralistische semiotiek van Greimas,⁸ die in grote mate teruggaat op het werk van De Saussure. Zij is gebaseerd op een niet-referentiële betekenisstheorie. Dergelijke theorie neemt aan dat de betekenis wordt gevormd door de verbanden die bestaan *binnen* een zeker significatiesysteem, onafhankelijk van de verwijzingen naar de buitenwereld. Wat wordt hiermee bedoeld? Sociale en culturele fenomenen veronderstellen objecten, handelingen of gebeurtenissen die beladen zijn met betekenis, derhalve met tekens, zonder dat zij over een ‘essentie’ beschikken: de tekens zijn te bepalen door het netwerk van relaties binnen het significatiesysteem. De Saussure geeft het volgende voorbeeld.⁹ Veronderstel dat er elke dag een trein rijdt van Genève naar Parijs om 20.25 uur. Men zou kunnen denken dat het elke dag dezelfde trein is, maar personeel en treinstellen kunnen uiteraard veranderen. De trein kan bovendien vertraging oplopen en later vertrekken. Toch gaat het om die ene, identificeerbare trein van 20.25 uur, precies omdat de ‘trein van 20.25 uur’ een vorm is die louter bepaalbaar is door zijn relatie tot andere treinen in het netwerk van het Frans-Zwitserse spoorwezen. Onafhankelijk van alle concrete manifestaties is de identiteit van de trein van 20.25 uur een en hetzelfde sociale feit.

8 Zie o.m. A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, Parijs: Larousse 1966; *Du sens*, Parijs: Seuil 1970; *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press 1987; ‘On Meaning’, *New Literary History* 1989, Vol. 20, p. 539-550; A.J. Greimas & E. Landowski, ‘Analyse sémiotique d’un discours juridique’, in: A.J. Greimas (ed.), *Sémiotique et sciences sociales*, Parijs: Seuil 1976. Zie ook J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, voorw. A.J. Greimas, Parijs: Hachette 1976.

9 F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Parijs: Payot 1967, p. 151.

Ieder betekenisvol object, aldus Greimas, kan worden gedefinieerd volgens de wijze waarop het wordt geproduceerd. Binnen dit 'generatief traject' wordt het onderscheid gemaakt tussen drie zelfstandige structuren die zich op verschillende niveaus bevinden: de dieptestructuren, de thematische structuren en de manifestatiestructuren. De productie van betekenis verloopt niet via de totstandbrenging van de taaluitingen zelf en hun combinatie in een zeker discours, maar wordt doorgegeven via meer abstracte narratieve structuren. Het zijn deze structuren die een betekenisvol discours mogelijk maken in concrete taaluitingen.¹⁰ Elementen in een tekst hebben met andere woorden op zichzelf geen enkele betekenis, maar betrekken die uit de positie die ze in het netwerk van tekens innemen en uit hun oppositie tegenover andere termen. Het zijn precies de 'onderliggende' structuren die deze netwerken en opposities herbergen. Deze structuren zijn geenszins diepere mysterieuze realiteiten, maar vertegenwoordigen louter formele abstracties. Kortom: taal als tekensysteem wordt door de Greimasiaanse semiotiek beschouwd als een gesloten systeem van elementen in een situatie van wederkerige afhankelijkheid.

Het vertrekpunt van het generatief traject wordt gevormd door de dieptestructuren. Zij zijn het meest abstract, zijn universeel – dus onafhankelijk van leefomgeving – en worden voorgesteld in de vorm van een 'leeg' verhaal: de narratieve componenten zijn aanwezig, maar voornamelijk ongevuld. De thematische structuren, die reeds minder abstract en wel contextgebonden zijn, zetten vervolgens deze dieptestructuren 'in discours'. Dit betekent dat de verhalen worden voorzien van posities die verwijzen naar meer concrete tijden en plaatsen. Mijn argumentatie stoelt voornamelijk op het belang van dit niveau voor de betekenisvormgeving. Ten slotte resulteert dit proces in een concrete taaluiting, bijvoorbeeld een tekst. Bij de semiotische analyse van deze concrete taaluiting wordt het generatief traject dan in omgekeerde volgorde gehanteerd. Met name vanuit het manifestatieniveau wordt via de thematische structuren een weg gezocht naar het meest abstracte niveau van de dieptestructuren.

Binnen elk van deze structuren is de wisselwerking tussen twee verschillende assen van essentieel belang: de syntagmatische as en de paradigmatische as. Met andere woorden: de totstandkoming van eender welke 'boodschap' berust op de wisselwerking tussen deze twee assen. De syntagmatische as bevat de *verhaallijn* en dient ter aanduiding van het te kennen object in termen van een lineaire opeenvolging. Betekenisvormgeving, aldus Greimas, veronderstelt dat iedere menselijke handeling vertrekt vanuit een zekere *doelstelling* die van om het even welke aard kan zijn (ook louter communicatief). De bepaling van een zekere doelstelling duidt één of meer personen

10 A.J. Greimas 1987, a.w., p. 64-65.

aan als de *subjecten* van die handeling. Bij het streven naar de realisatie van deze doelstelling kan het subject door andere handelingen of door andere sociale actoren geholpen of tegengewerkt worden. De mens als denkend wezen leert uit zijn sociale ervaring en past zodoende eventueel zijn gedrag aan. De syntagmatische as refereert precies aan deze opeenvolging van handelingen die begrepen worden in het licht van hun doelstelling (bijv. procespartijen willen de rechter overtuigen). Kortom, betekenisvormgeving van teksten of van menselijke gedragingen gebeurt in termen van een driedelige *verhalende* opeenvolging, namelijk (1) doelstelling, (2) realisatie (of mislukking) en (3) erkenning.

Bij het verrichten van deze handelingen, dit is op ieder punt van de syntagmatische as, moeten er keuzes worden gemaakt. Het aantal keuzes wordt evenwel beperkt door de mate waarin de tekens onderling verwisselbaar zijn. Zo bestaan er bij het vertellen van een verhaal semiotische restricties, omdat niet alle elementen door andere kunnen worden vervangen zonder dat de betekenis van het geheel wordt gewijzigd. Het was De Saussure die het concept 'taalsysteem' heeft verrijkt door het op de eerste plaats te beschouwen als een verzameling *associatieve* velden. De termen van deze velden onderhouden met elkaar associatieve relaties die de gelijkenissen duidelijk maken, waardoor de termen verenigd worden alsook de verschillen die ze tegenover elkaar stellen. De paradigmatische as verwijst precies naar deze beperkte inwisselbaarheid. Op de syntagmatische ligt bijvoorbeeld de volzin: 'Ik warm het vlees op.' Op de paradigmatische as kan men nu het woord 'vlees' selecteren uit een reeks naamwoorden die het woord vlees kunnen vervangen, zonder dat hiermee de syntagmatische combinatie verloren gaat, bijvoorbeeld: 'Ik warm de braadworst op.'

Belangrijk hierbij is dat de inwisselbaarheid niet verloopt volgens de regels van de logica, maar veeleer berust op binaire categoriale tegenstellingen. Logisch gezien, wanneer iets niet- x is, kan dit 'iets' absoluut alles zijn dat verschillend is van x . Semiotiek wijst er evenwel op dat bij de betekenisvormgeving van niet- x niet alleen spontaan aansluiting zal worden gezocht bij elementen die behoren tot hetzelfde semantische veld als waartoe x behoort (zo zal niet-wit spontaan geassocieerd worden met andere kleuren), bovendien zal niet- x doorgaans herleid worden tot precies één element uit hetzelfde semantische veld als waartoe x behoort. Zo zal bij de betekenisvormgeving van niet-wit spontaan aan zwart worden gedacht en bijvoorbeeld niet aan groen of geel, laat staan aan een huis, balpen of straatsteen, hoewel dit logisch perfect zou kunnen. Essentieel hierbij is dat dergelijke reductie van hetgeen logisch allemaal mogelijk is, niet enkel verband houdt met onze menselijke beperktheid bij het verwerken van informatie, maar tevens werkt als kader waarbinnen betekenis vorm krijgt.

Verplaatsen we ons nu naar de wereld van het recht, dan zien we dat feiten niet naakt aan de rechter worden voorgelegd. Deze bestaan niet uit de louter samenvoeging van alle gekende empirische data die verband houden met het geschil.¹¹ Het aanvoeren van feiten tijdens de afwikkeling van een geding veronderstelt, integendeel, de creatie van een zekere realiteit die betekenisvol wordt geacht in de ogen van het recht.¹² Dit impliceert noodgedwongen dat er een selectie plaatsvindt binnen het geheel aan feiten, die enigszins verband houdt met de toestand, gebeurtenissen of handelingen die aanleiding hebben gegeven tot het geding. Het komt aan de rechter toe die geselecteerde feiten te toetsen aan het materiële recht. Mijn uitgangspunt hierbij is dat de semiotische wisselwerking tussen de syntagmatische as en de paradigmatische as binnen de verschillende betekenisstructuren ook speelt in de betekenisvormgeving van het feitenmateriaal. Anders verwoord, de door de partijen aangebrachte feiten krijgen precies de gewenste betekenis door deze zo optimaal mogelijk in te passen in een ruim verspreid en goed gekend narratief denkbeeld. Deze narratieve betekenisvormgeving van het feitenmateriaal speelt op een dubbel vlak. Naast de weergave van het (zogezegd) gebeurde – bijvoorbeeld ongeval, schade, lawaai enzovoort – moet bovendien worden gewezen op de handelingen van de verschillende partijen tijdens het geding zelf.¹³ Dit ‘optreden’ vormt op zijn beurt een aanschakeling van feiten die zich, in tegenstelling tot de feiten aangevoerd door de partijen, voor de ogen van de rechter afspelen.¹⁴ Dergelijke handelingen van de betrokkenen, of het nu gaat om het nemen van conclusies, het pleiten of om andere uitwisselingen in de loop van het geding, alle wegen zij onvermijdelijk op de uiteindelijke rechterlijke beslissing. Wat de feiten bij de rechtsvinding betreft, kunnen aldus twee verschillende niveaus worden onderscheiden: het semantische en het pragmatische.¹⁵ Allereerst is het van belang dat de feiten die worden aangebracht door de respectieve partijen ‘uit zichzelf’ overtuigend zijn.¹⁶ Het syntagmatische

11 Zie in dit verband ook P. Forières, ‘Introduction au droit de la preuve’, in: Ch. Perelman & P. Forières (eds.), *La preuve en droit*, Brussel: Bruylant 1974, p. 9.

12 Het ‘verhaal’ van de betrokken partijen produceert onvermijdelijk feiten die als dusdanig niet bestonden buiten en voorafgaand aan dit verhaal. Een soortgelijke ‘feitenproductie’ vindt eveneens plaats bij de rechtvaardiging van de rechterlijke beslissing. Zie verder B. van Roermond, *Law, Narrative and Reality. An Essay in Intercepting Politics*, Dordrecht: Kluwer 1997.

13 B.S. Jackson, *Making Sense in Law*, Liverpool: Deborah Charles Publications 1995, p. 160.

14 Zie B.S. Jackson 1995, a.w., p. 160.

15 E. Landowski, ‘Truth and Veridiction in Law’, *International Journal for the Semiotics of Law* II/4, 1989, p. 38.

16 Zie W.L. Bennet & M.S. Feldman, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, New Brunswick: Rutgers University Press 1981, i.h.b. p. vii; K.H. Snedaker, ‘Storytelling in Opening Statements: Framing the Argumentation of the Trial’, in: D.R. Papke (ed.), *Narrative and the Legal Discourse. A Reader in Storytelling and the Law*, Liverpool: Deborah Charles Publications 1991, p. 135.

doel van de door partijen gemaakte selectie binnen alle gekende feiten die verband houden met het geschil is in beginsel tweeledig: (1) de geloofwaardigheid van de feiten garanderen; en (2) het relevant geachte materiële recht al dan niet (naargelang de procespositie) toepassing laten vinden. De rechter beoordeelt het feitenmateriaal vervolgens op zijn merites, waarbij waarachtigheid en coherentie nauw met elkaar verband houden.¹⁷ Welnu, dit feitenmateriaal zal door de rechter worden begrepen en op zijn waarachtigheid worden beoordeeld aan de hand van het onderliggende *verhaal* dat hij in meer of mindere mate associeert met de verschillende opgesomde feiten. Met andere woorden: het feitenmateriaal ontleent zijn betekenis en zijn overtuigingskracht in beginsel aan de relatieve gelijkheid die het bezit met de narratieve denkbeelden die ermee in verband worden gebracht.

Hoe gaat dit precies in zijn werk? Bij de rechterlijke beoordeling van de feiten spelen de wat Jackson noemt 'narratieve typificaties' een essentiële rol. Iedere persoon, dus ook de rechter, maakt zich door zijn sociale ervaring (o.m. opvoeding en opleiding) bepaalde min of meer stereotiepe denkbeelden¹⁸ eigen die als referentiekader dienen om gebeurtenissen, handelingen of toestanden te beoordelen op hun authenticiteit (i.e. Hoe kan ik ware of verzonnen gebeurtenissen herkennen?). Deze stereotiepe denkbeelden bevinden zich binnen het generatief traject ter hoogte van het thematische niveau en ontleen hun betekenis aan de wisselwerking tussen de syntagmatische en de paradigmatische as. De waarheidsoverdracht hangt dan af van de juiste coördinatie van de gehanteerde veridictiemechanismen, respectievelijk van degene die vertelt en van degene voor wie het verhaal bestemd is. Met andere woorden: tussen de twee uitersten van het communicatiekanaal moet een *waar-geloven* (i.e. geloven dat het waar is) geïnstalleerd worden. Dit wordt een enuntiatief contract genoemd en de slaagkansen ervan houden direct verband met de geïnternaliseerde narratieve typificaties van de betrokkenen.

Een voorbeeld van een narratieve typificatie is de nachtelijke inbreker. Wanneer aan mensen zou worden gevraagd wat het typische beeld is dat zij hebben van een dief, is het antwoord mogelijk de nachtelijke inbreker. Dit collectieve stereotiepe beeld dient dan als een soort paradigma, in zoverre andere gevallen van diefstal dichter of verder van het paradigma zijn verwijderd. De zakkenroller die overdag te werk gaat bijvoorbeeld, valt mogelijk nog binnen het collectieve denkbeeld van een dief, maar kan daarnaast een zelfstandig collectief denkbeeld voortbrengen, dus nachtelijke inbreker

17 B.S. Jackson 1995, a.w., p. 391-393. Zie ook J. Frank, *Courts on Trial. Myth and Reality in American Justice*, Princeton: Princeton University Press 1949, p. 167 e.v.

18 Zie ook G. Samuel, *Epistemology and Method in Law*, Hampshire: Ashgate 2003, p. 188-195.

contra zakkenroller. Het collectieve stereotiepe denkbeeld is niet enkel een beschrijving van een typische handeling in termen van een verhalende opeenvolging, maar omvat eveneens een stilzwijgende sociale evaluatie, zoals angst voor de indringer.

Drie elementen mogen hierbij niet uit het oog worden verloren. (1) Een narratieve typificatie kan niet worden gedefinieerd in termen van noodzakelijke of voldoende voorwaarde. Als sturend model voor onze perceptie en betekenisvormgeving genereert zij geen bewijsbare uitspraken over wat al dan niet binnen het narratieve denkbeeld valt. Het is daarentegen wel mogelijk om uitspraken te doen over de relatieve gelijkheid tussen verschillende narratieve typificaties. Het toetsen van die gelijkheid is uit haar aard een dynamisch gegeven. (2) Dergelijke typificatie is nooit een *neutrale* beschrijving, maar gaat onvermijdelijk gepaard met een zeker waardeoordeel.¹⁹ Zij veronderstelt dus een zekere evaluatieve geladenheid of affectieve tonus. (3) Sommige typificaties zijn kenmerkend voor bepaalde culturele of professionele groepen, de semiotische groep, en dienen dan ook begrepen te worden vanuit de betreffende culturele of professionele context.

Welnu, het zijn deze narratieve typificaties die zo cruciaal zijn bij de betekenisvormgeving van het feitenmateriaal. Allereerst zal de selectie die partijen doorvoeren binnen alle gekende feiten die verband houden met het geschil, in beginsel gestuurd worden door de impliciet toepasselijk geachte narratieve typificaties. Wil de eiser bijvoorbeeld aantonen dat zijn buurman hem schade heeft berokkend door overdreven lawaaihinder, dan zal de narratieve typificatie van de 'onredelijk luidruchtige buurman' de weergave van het feitenmateriaal gaan beheersen (bijv. als tegengesteld aan de 'goede buurman'). Dit brengt met zich dat er maar weinig feiten zullen worden aangevoerd die de vordering als dusdanig niet (rechtstreeks) schragen. Met andere woorden: omdat de eiser zijn feiten precies formuleert ter uitdrukking van de onderliggende narratieve typificaties die hij toepasselijk acht, kan ervan worden uitgegaan – nu het deze typificaties zijn die instaan voor de betekenisvormgeving – dat hij zijn vordering in beginsel op alle door hem voorgelegde feiten baseert. Doorgaans zullen partijen bij de productie van het feitenmateriaal vooral rekening houden met de narratieve typificaties zoals de rechter die vermoedelijk heeft geïnternaliseerd. Hij beoordeelt immers de feiten op hun waarde en bijgevolg zullen zijn typificaties bij voorkeur dienen als referentie voor de partijen. De rechter zal dan in beginsel nagaan in welke mate de beweerde handelingen van de respectieve partijen al dan niet in overeenstemming zijn met de handelingen die zijn narratieve

19 Zie H. Weinreich-Haste, 'Morality, Social Meaning, and Rhetoric. The Social Context of Moral Reasoning', in: W.M. Kurtines & J.L. Gewirtz (eds.), *Morality, Moral Behaviour, and Moral Development*, New York: John Wiley and Sons 1984, p. 333.

typificaties veronderstellen. Deze overeenstemming kan mank lopen bijvoorbeeld wanneer de associatieve relaties die zich op de paradigmatische as bevinden, verstoord zijn (ik kom hier verderop op terug). De rechter zal met andere woorden de feiten beoordelen door na te gaan hoe de typische autobestuurder, buurman, huisvrouw, jongvolwassene, eigenaar, hond enzovoort zich gedraagt. De waarachtigheid is een kwestie van al dan niet voldoende gelijkenis.

Op het pragmatische niveau, dat verband houdt met het gedrag van de partijen tijdens het geding, spelen de narratieve typificaties van de waarheids-overdracht zelf een essentiële rol. Van belang is te weten welke typificaties de rechter heeft geïnternaliseerd over hoe iemand de waarheid overbrengt. De wijze waarop partijen hun verhaal neerschrijven of mondeling uiteenzetten,²⁰ wordt dan door de rechter vergeleken met zijn geïnternaliseerde narratieve typificaties van waarheidsoverdracht. Nu de feiten hoe dan ook *gebiased* aan de rechter worden voorgelegd, heeft de manier waarop dit plaatsvindt onvermijdelijk een weerslag op de definitieve rechterlijke beslissing.²¹

Het volgende kan aldus worden verdedigd. Onder het manifestatieniveau (bijv. een conclusie van een advocaat of een pleidooi voor de rechter) ligt een dubbel probleemgebied: (naargelang hun graad van abstractie) de dieptestructuren en de thematische structuren. Beide ontleen hun betekenis aan de wisselwerking tussen twee assen: de syntagmatische as en de paradigmatische as. De syntagmatische as geeft het narratieve aspect van de betekenisvormgeving aan en wordt uitgedrukt in termen van het streven naar de realisatie van een bepaalde doelstelling, terwijl de paradigmatische as betrekking heeft op de (beperkte) inwisselbaarheid van de aan die doelstelling inherente keuzes. Deze inwisselbaarheid is in essentie niet logisch van aard. Bij de rechtsvinding zal de rechter de door de partijen aangevoerde feiten begrijpen en beoordelen in functie van de betekenis die zijn geïnternaliseerde narratieve typificaties bij hem tot stand brengen. Deze narratieve typificaties bevinden zich binnen de thematische structuren en dienen als referentie om de geloofwaardigheid van het geselecteerde feitenmateriaal al dan niet te bevestigen (bijv. 'Dergelijke handelingen kunnen onmogelijk aan de buurman worden toegeschreven'). Deze beoordeling is in beginsel een kwestie van relatieve gelijkenis of afstand. Zo zal de rechter, in een geding over burenhinder, de bestaande relatie tussen beide burens betekenis geven door de aangebrachte feiten te toetsen aan de door hem in de loop der

20 Zie voor het verschil tussen schriftelijk en mondeling W. Ong, *Orality and Literacy*, Londen: Methuen 1982, p. 32.

21 B.S. Jackson 1995, a.w., p. 393. Zie ook R. Hastie, S. Penrod & N. Pennington, *Inside the Jury*, Cambridge (Ma): Harvard University Press 1983.

jaren geïnternaliseerde narratieve typificaties van bijvoorbeeld de goede buurman *contra* de onredelijk luidruchtige buurman. Ook de wijze (i.e. handelingen en gedragingen) waarop partijen of hun raadsman hun feiten aan de rechter overbrengen, kan de waarachtigheid ervan beïnvloeden. Op dit punt spelen de stereotiepe denkbeelden en de bijhorende sociale beoordeling omtrent de waarheidsoverdracht zelf een belangrijke rol. Zo is het niet ondenkbeeldig dat partijen die zich beperken tot een gering aantal feiten in sterke mate ongeloofwaardig overkomen, bijvoorbeeld omdat een beknopt relaas van het gebeurde in strijd is met de narratieve typificaties die de rechter heeft geïnternaliseerd over hoe partijen de waarheid overbrengen (deze kunnen bijv. een uitgebreid feitenrelaas of de vermelding van een resem details veronderstellen). Anderzijds is het evenmin ondenkbeeldig dat partijen niet worden geloofd bijvoorbeeld omdat hun relaas een inconsistentie inhoudt over een van de vermelde feiten (hoewel dit bij consistentie een eerder 'onbelangrijk' feit zou zijn geweest).

Kortom, bij de beoordeling van de waarachtigheid van de feiten en hun voorstelling tijdens het geding is op de eerste plaats de afstand tot en tussen verschillende narratieve typificaties doorslaggevend. Dit alles wijst erop dat de rechter, bij de beoordeling van het feitenmateriaal, niet zozeer geleid wordt door afzonderlijke feiten en de betekenis die zij 'op zichzelf' zouden kunnen hebben, als wel door de onderliggende narratieve denkbeelden die impliciet verondersteld worden aan het feitenmateriaal ten grondslag te liggen en via welke de afzonderlijke feiten precies betekenis krijgen. De oorzaak van de vordering zal daarom in beginsel spontaan begrepen worden in termen van het stereotiepe verhaal van het geschil en niet zozeer in het licht van de afzonderlijke feiten. Omdat de eiser het feitenmateriaal naar voren brengt vanuit de toepasselijk geachte narratieve typificaties, kan ervan uit worden gegaan dat zijn vordering berust op *alle* aangevoerde feiten. In de mate dat er vooralsnog kan worden gesproken van een zekere gelaagdheid binnen het feitenmateriaal, lijkt het dat die gelaagdheid precies voortkomt uit het verhaal dat de feiten onderling linkt en waaraan zij hun betekenis ontleen. Met andere woorden: het zijn de narratieve typificaties die de eventuele gelaagdheid binnen de feiten aanbrengen. Maar nogmaals, dit zal doorgaans impliceren dat er van gelaagdheid binnen de aangevoerde en geselecteerde feiten *de facto* maar weinig sprake kan zijn. De reden waarom het onderliggende verhaal en niet de afzonderlijke feiten het zwaartepunt van de rechtsvinding vormen, is dat het feitenmateriaal *niet-symbolisch* door de rechter begrepen en beoordeeld wordt. Narratieve typificaties kunnen slechts in woorden worden gevat door hun informatieve en affectieve geladenheid te reduceren. Telkens wanneer kennis gegoten wordt in een symbolische vorm (woorden of cijfers) gaat er als het ware een dimensie verloren. Narratieve typificaties genereren precies betekenis door verbanden te

leggen tussen de verschillende feiten en kunnen zo juridische oplossingen tot stand brengen. Bijvoorbeeld, zodra elektriciteit gezien wordt als vloeibaar, zoals water, des te gemakkelijker kan besloten worden dat een elektriciteitslek analoog is met een waterlek. Beide, zo zou kunnen worden verdedigd, moeten worden beheerst door een en dezelfde rechtsregel. Hoe partijen precies hun verhaal aan de rechter voorleggen, hangt vooral af van hun eigen narratieve typificaties omtrent hoe de rechter (volgens hen) de waarachtigheid van feiten en hun voorstelling beoordeelt. Indien de partijen behoren tot dezelfde semiotische groep als de rechter, zullen hun verwachtingen in grote mate worden ingelost. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn indien partijen zich laten bijstaan door een juridisch geschoold raadsman (zo de rechter, uiteraard, zelf ook juridisch geschoold is).

3 Recht en rechtsvinding

Rechtsregels moeten worden geïnterpreteerd. Traditioneel verwijst men in dit verband naar wat Dascal en Wróblewski de ‘*sensu stricto*-interpretatie’ noemen, met name het toekennen van een betekenis aan een woord of een zin in geval die (initieel) niet duidelijk is.²² Een juridische tekst is dan ofwel duidelijk, ofwel onduidelijk en enkel een onduidelijke tekst zou moeten worden geïnterpreteerd.²³ Vaak wordt bovendien impliciet aangenomen dat de tekst een welomlijnde betekenis heeft die de lezer verondersteld wordt te kunnen ontdekken. Deze ‘klassieke’ zienswijze wordt op heden uit zowat alle hoeken in vraag gesteld.²⁴ Zonder binnen het bestek van voorliggende bijdrage dieper te kunnen ingaan op de gegrondheid van al deze kritieken, zal ik in wat volgt nagaan hoe de rechter volgens Greimasiaanse semiotici rechtsregels benadert. Zij wijzen erop dat de inhoud van de afzonderlijke bewoordingen van de rechtsregel niet van doorslaggevend belang zijn bij de rechtsvinding. Vervolgens zal ik aandacht besteden aan de manier waarop de rechter de feiten aan het relevant geachte materiële recht verbindt.

Semiotische analyse van de rechtsvinding toont aan dat juristen een rechtsregel indirect kwalificeren als een welbepaalde narratieve voorstelling van menselijk gedrag. Een rechtsregel drukt, anders verwoord, een sociale beoordeling uit – een goedkeuring of verwerping van een bepaald menselijk gedrag – waarbij die beoordeling begrepen wordt in termen van een stereo-

22 M. Dascal & J. Wróblewski, ‘Transparency and Doubt: Understanding and Interpretation in Pragmatics and in Law’, *Law and Philosophy* 1988, Vol. 7, p. 204-205.

23 Zie ook de adagia *Clara non sunt interpretanda* en *Interpretatio cessat in claris*.

24 Zie o.m. M. Van Hoecke, *De interpretatievrijheid van de rechter*, Antwerpen: Kluwer, 1979; M. van de Kerchove, ‘La théorie des actes de langage et la théorie de l’interprétation’, in: P. Amselek (ed.), *Théorie des Actes de Language, Ethique, et le Droit*, Parijs: Presses Universitaires de France 1986; H.-G. Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*, vert. en ed. D. Linge, Berkeley: University of California Press 1976.

tiep verhaal. Juristen weten dat een uitstekende manier om een ‘correcte’ interpretatie van een rechtsregel te vinden, er precies in bestaat om hypothetische gevallen of karakteristieke situaties te bedenken waarin de regel al dan niet van toepassing kan zijn. Middeleeuwse juridische teksten werden trouwens in de regel casuïstisch geformuleerd, net zoals dit ook het geval is in de Talmoed en in het Romeinse recht. Het feit dat onze hedendaagse wetgeving niet meer casuïstisch maar in hoge mate abstract wordt geformuleerd, vereist verdere specialisatie en training van hen die er mee willen werken.²⁵

Het belang van een narratieve benadering van rechtsregels kan worden aangetoond door na te gaan hoe rechtspractici de zogenoemde moeilijke zaken (*hard cases*) van de gemakkelijke (*easy cases*) onderscheiden. Uitgangspunt is dat onze gespreksintuïtie, binnen structuren die het manifestatieniveau voorafgaan, in belangrijke mate wordt gestuurd door complexe netwerken van binaire categoriale tegenstellingen.²⁶ Onze intuïtieve denkpatronen, die voortvloeien uit de wisselwerking tussen de syntagmatische en paradigmatische as, volgen met andere woorden in grote mate deze binaire categoriale tegenstellingen die, wanneer zij zich inderdaad voordoen, als geruststellend en juist worden beoordeeld (bijv. niet-wit is zwart). Het door elkaar halen van dergelijke binaire categorieën wordt daarentegen als verwarrend en stresserend gepercipieerd.²⁷ In het taalsysteem valt, zoals reeds werd aangestipt, nooit een uniek of atomistisch gebeuren voor, omdat elke term een *oppositum* produceert binnen het significatiesysteem zelf. In het recht manifesteert dit oppositionele schema zich bijvoorbeeld in de tegenstelling tussen zakelijke rechten en persoonlijke rechten, tussen roerende goederen en onroerende goederen, tussen privaatrecht en publiekrecht. Zo speelt in de rechtstheorie de binaire categoriale oppositie tussen het positivisme en het natuurrecht een grote rol.

Dergelijke tegenstellingen zijn eveneens van doorslaggevend belang bij de beoordeling van een rechtszaak. Een geschil wordt immers niet noodzakelijk als moeilijk gekwalificeerd om reden dat de toepasselijk geachte rechtsregel onduidelijk zou zijn geformuleerd.²⁸ Belangrijker in dit verband zijn de stereotiepe miniverhalen die juristen associëren met een zekere rechtsregel. Deze narratieve typificaties, die betekenis krijgen aan de hand van de wisselwerking tussen de geïnternaliseerde binaire categorieën waarvan zonet sprake was en de syntagmatische narratieve opeenvolging, fungeren

25 Zie ook B.S. Jackson, ‘Narrative Models in Legal Proof’, *International Journal for the Semiotics of Law*, 1/3, 1988, p. 237.

26 B.S. Jackson, *Law, Fact and Narrative Coherence*, Liverpool: Deborah Charles Publications 1988, p. 110-111.

27 R. Jackendoff, *Patterns in the Mind. Language and Human Nature*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf 1993, p. 198-200.

28 B.S. Jackson 1988, a.w., p. 111; B.S. Jackson 1996, a.w., p. 240.

precies als referentie voor andere narratieve typificaties, in het bijzonder voor deze die betekenis geven aan de door partijen aangevoerde feiten.²⁹

Een voorbeeld kan dit verduidelijken. De meeste rechtssystemen kennen vergoeding toe voor schade veroorzaakt door dieren. Het Romeinse recht kent de *actio de pauperie* en de *actio de pastu*; het Belgisch recht voorziet in artikel 1385 BW dat de eigenaar van een dier of degene die een dier in gebruik heeft, aansprakelijk is voor de schade die het dier veroorzaakt. Deze aansprakelijkheid geldt voor alle dieren zodra zij in bezit genomen zijn. Dergelijke schadevergoedingsstelsels berusten op een aantal binaire categoriale tegenstellingen, zoals de tegenstelling natuurlijke wilde dieren en natuurlijke tamme dieren, vijandig gedrag en vriendelijk gedrag, of de tegenstelling natuurlijke handelingen en handelingen verricht binnen de context van de menselijke cultuur. Aldus refereert schade opgelopen door bijvoorbeeld grazende dieren impliciet aan natuurlijke tamme dieren die niet vijandig gedrag vertonen binnen de context van de landbouw. Tegengesteld aan deze categorie vinden we doorgaans schade opgelopen door natuurlijke wilde dieren die vijandig gedrag vertonen, buiten iedere culturele context. Beide categorieën, wanneer zij zich inderdaad ook voordoen, vormen de ‘gemakkelijke’ zaken. Wanneer evenwel een natuurlijk tam dier een persoon aanvalt of onnatuurlijke voorwerpen tot zich neemt (bijv. kledij) of uit schrik voor een plotseling geluid een verkeersongeval veroorzaakt, kunnen deze onderliggende binaire tegenstellingen door elkaar worden geschud, wat het vinden van een aanvaardbare juridische oplossing sterk kan bemoeilijken.

Aldus kan worden gesteld dat juristen aan rechtsregels een narratieve betekenis toekennen en in veel mindere mate een woordelijke of semantische. Dit impliceert dat de betekenis van een rechtsregel in de eerste plaats verband houdt met het stereotiepe verhaal dat zij bij de lezer oproept. De hypothetische gevallen die onder de *bewoordingen* van de rechtsregel zouden kunnen vallen, zijn bij de rechtsvinding slechts van ondergeschikt belang. Zo zou wellicht geen enkele rechter eraan denken om de ouders van een kind te veroordelen dat een speelgoedauto in het park heeft binnengebracht, op grond dat de wet voertuigen in het park verbiedt. De rechter gaat niet zozeer na of de bewoordingen van de relevant geachte rechtsregel de feiten al dan niet kunnen dekken. Hij gaat veeleer na in welke mate de voorliggende zaak afwijkt van het stereotiepe verhaal dat hij met de rechtsregel associeert.³⁰ In essentie gaat het bij de toepassing van recht op concrete feiten om een vergelijking tussen twee of meer narratieve typificaties, met name de narratieve typificatie van het feitenmateriaal zoals het begrepen

29 B.S. Jackson 1995, a.w., p. 152-154.

30 B.S. Jackson 1996, a.w., p. 241.

werd door de rechter en de narratieve typificatie die door de rechter met de rechtsregel wordt geassocieerd. Indien de rechterlijke vergelijking strookt met de vergelijking zoals voorzien door de partijen, zal het in beginsel niet nodig zijn om de juridische kwalificatie van de vordering te wijzigen. De vordering zal daarentegen wel om herkwalificatie vragen, indien de rechter het verhaal van de partijen begrijpt aan de hand van narratieve typificaties die op een relatief grote afstand liggen van deze die betekenis geven aan de beoogde rechtsregel. Dit kan het geval zijn indien de rechter behoort tot een andere semiotische groep dan de groep waartoe de partijen behoren. Dit kan eveneens het geval zijn indien de te beslechten zaak een *hard case* is en de binaire categoriale opposities van het betekenisstelsel zijn verstoord.

Wanneer het aangevoerde feitenmateriaal, zo mogelijk gegoten in een plausibel stereotiep verhaal, voldoende dicht aanleunt bij het stereotiepe verhaal vervat in de rechtsregel, dan zal het geding eenvoudig kunnen worden afgewikkeld. Wanneer beide narratieve typificaties (te) ver uit elkaar liggen, hoewel de bewoordingen van de rechtsregel de zaak perfect zouden kunnen dekken, dan zal eventueel moeten worden gezocht naar een andere, meer geschikte rechtsregel. Dit alles betekent opnieuw dat de wijze waarop de rechter tot een juridische oplossing komt in essentie niet-symbolisch is. De beoordeling van een rechtszaak in de fase van de rechtsvinding is voornamelijk gericht op de betekenis van de situatie en de hieraan verbonden stereotiepe denkbelden en in mindere mate op de betekenis van de afzonderlijke woorden zelf. Bovendien is er geen noodzakelijk verband tussen de beoordeling van de situatie en de beoordeling van de bewoordingen. De 'interpretatie' van de woorden zelf daarentegen is wel van belang, althans in onze traditie van rechtspreken, bij de *rechtvaardiging* van de voorgestane juridische oplossing in het vonnis of arrest.

Het volgende kan aldus worden verdedigd. Wat de psychologie van de betekenisvormgeving betreft, is er in beginsel geen verschil tussen de aard van het feitenmateriaal en de aard van het toepasselijk geachte recht. In beide gevallen zijn de onderliggende narratieve typificaties en hun bijhorende evaluatieve geladenheid van doorslaggevend belang. Door het onbewust narrativiseren bij de betekenisvormgeving van zowel de aangevoerde feiten, de overdracht van die feiten als de toepasselijk geachte rechtsregel, wordt het zogenoemde kwalitatieve verschil tussen recht en feit sterk gerelativeerd. Het verband tussen de rechtsregel (*Sollen*) en een specifieke zaak (*Sein*) is er één van interdiscursiviteit en recursiviteit tussen twee of meer verhalen waarbij het vergelijken centraal staat.³¹

31 Zie ook Ch.-A. Morand & F. Ost, 'Y a-t-il un texte dans le prétoire?', in: Ch.-A. Morand (ed.), 'Les grands courants de l'hermeneutique juridique', Revue Interdisciplinaire d'Etudes Juridiques 1999, Vol. 42, p. 4; F. Rigaux, *La loi des juges*, Parijs: Odile Jacob 1997, p. 51.

Bekijken we nu opnieuw een van de meest voorkomende beperkingen wat de rechterlijke herkwalficatiemogelijkheid betreft. Het is in rechtspraak en rechtsleer algemeen aanvaard dat de rechter de juridische grondslag van de vordering en de kwalificatie van de feiten maar kan wijzigen zolang hij zich niet steunt, *ook niet impliciet*, op feiten of stukken die door géén van de partijen werden aangevoerd. Essentieel hierbij is dat partijen de aan te voeren feiten doorgaans selecteren in het licht van de toepasselijk geachte rechtsregel.³² Het stereotiep feitenverhaal en het stereotiep verhaal dat geassocieerd wordt met de toepasselijk geachte rechtsregel worden met andere woorden (onbewust) voorgesteld als analoge verhalen die sterke gelijkenissen vertonen. Wil de rechter de zaak nu juridisch herkwalficeren, dan moet hij erop toezien, in de lijn van de heersende cassatierechtspraak, dat zijn voorgestane herkwalficatie geen feiten veronderstelt, ook niet impliciet, die door geen van de partijen in het geding werden gebracht. Dit vereiste houdt duidelijk een serieuze beperking in wat betreft de mogelijkheid om de juridische kwalificatie van de vordering ambtshalve te wijzigen.

Veronderstel namelijk dat een eiser meent dat de gedaagde partij jegens hem een quasidelictuele fout heeft begaan en van haar schadevergoeding vordert. De eiser zal als grondslag voor zijn vordering zodanige feiten en omstandigheden aanvoeren, waaruit blijkt dat de gedaagde inderdaad een fout, in de zin van artikel 1382 Belgisch BW heeft begaan en dat deze fout voor hem nadelige gevolgen meebracht. Veronderstel nu dat de rechter van oordeel is dat de gedaagde geen aquiliaanse fout kan worden verweten, maar dat hij daarentegen, op basis van de hem voorgelegde stukken, tot de bevinding komt dat de schade het gevolg is van een verstoring van het evenwicht tussen naburige erven, dan zal hij meestal niet in de mogelijkheid verkeren de vordering op basis van deze gewijzigde feitelijke grondslag in te willigen. Waarom immers zou de eiser, die bij veronderstelling artikel 1382 BW toepasselijk achtte, ook nog zodanige feiten als grondslag voor zijn vordering hebben aangevoerd waaruit zou moeten blijken dat de gedaagde bovendien eigenaar is van een erf of gebouw, palende aan dit van de eiser, en dat gedaagde, door zekere handelingen, gedragingen of omissies, het evenwicht tussen deze naburige erven ten nadele van eiser heeft verbroken?³³

Semiotische analyse van de rechtsvinding geeft aan waarom deze beperking in de praktijk zo vaak met de voeten wordt getreden. Een rechterlijk voorstel tot juridische herkwalficatie kan immers als volgt worden begrepen. Bij eventuele herkwalficatie is de rechter van oordeel dat er een narratieve typificatie bestaat, die betekenis geeft aan de volgens hem toepasse-

32 Zie ook W. Van Gerven, 'Algemeen deel', in: R. Dillemans & W. Van Gerven (eds.), *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij 1969, p. 22, nr. 4.

33 M. Van Quickenborne, *Feit & recht of de rechter en de procespartijen*, Brussel: Swinnen 1987, p. 70.

lijke rechtsregel, waarvan hij meent dat zij nauwer aanleunt bij de narratieve typificatie van het door de partijen aangevoerde feitenmateriaal dan de narratieve typificatie die (volgens hem) besloten ligt in de door de partijen toepasselijk geachte rechtsregel. De rechter stelt met andere woorden voor om het door de eiser voorgestelde verhaal van de rechtsregel te vervangen, omdat hij van oordeel is dat het ambtshalve voorgestelde verhaal van de rechtsregel beter aansluit bij het verhaal van het geschil.

Deze operatie is precies juridisch verraderlijk omdat de beoordeling van een rechtszaak in de fase van de rechtsvinding in de eerste plaats gericht is op de betekenis van de situatie en bijgevolg aansluiting zoekt bij de onderliggende narratieve denkbeelden die impliciet verondersteld worden aan de feiten ten grondslag te liggen. Bovendien is er geen noodzakelijk verband tussen de beoordeling van de situatie en de beoordeling van de afzonderlijke bewoordingen of feiten. Dit alles zorgt ervoor dat de rechter bij de rechtsvinding meer oog heeft voor het verhaal achter de feiten dan voor de afzonderlijke feiten zelf. Hetzelfde geldt voor het recht, namelijk de bewoordingen van de rechtsregel zijn ondergeschikt aan het stereotiepe verhaal dat met de regel in verband wordt gebracht en waaraan hij zijn betekenis ontleent. Het vereiste in hoofde van de rechter om zich bij een eventuele juridische herkwalficatie niet te steunen op feiten of stukken die door geen van de partijen werden aangevoerd, gaat daarom enigszins tegen de natuur van de rechtsvinding in. Uit hetgeen voorafgaat kan bovendien worden afgeleid dat het niet ondenkbaar is dat een zekere rechterlijke herkwalficatie als perfect aanvaardbaar kan worden aangevoeld, hoewel de herkwalficatie ontegensprekelijk het bestaan veronderstelt van feiten die strikt genomen door geen van de partijen in het geding werden gebracht. Ook het omgekeerde kan zich voordoen (hoewel dit meer uitzonderlijk lijkt). Een bepaalde rechterlijke herkwalficatie kan totaal onaanvaardbaar worden geacht, hoewel de herkwalficatie op zich geenszins het bestaan van feiten veronderstelt die door geen van de partijen werden aangevoerd. Het lijkt daarom aangewezen om bij de beoordeling van een eventuele ongeoorloofde wijziging van de oorzaak door de rechter niet zozeer te focussen op de afzonderlijke feiten die zijn herkwalficatie impliciet veronderstelt, maar veeleer op de relatieve gelijkenis die al dan niet bestaat tussen het *verhaal* van de partijen en het *verhaal* van de rechter. Hierdoor zou het cassatietoezicht op de feitenrechter niet enkel dichter aanleunen bij de realiteit van de rechtsvinding, maar tevens ook een duurzame oplossing voor het conflict kunnen aanmoedigen.³⁴ Het verleggen van de aandacht van de afzonderlijke feiten naar het *verhaal* van de par-

34 Dit zou m.i. ook kunnen worden uitgebreid naar de vraag of de rechter het *voorwerp* van de vordering niet heeft gewijzigd. Dit zou i.h.b. interessant zijn voor het sociaal recht. Zie hierover Cass. 13 juni 1994, Arresten Cassatie 1994, p. 601; Cass. 19 juni 2000, Rechtskundig Weekblad 2001-02, p. 375. Zie impliciet ook Cass. 19 juni 2000, Arresten Cassatie 2000, p. 1145.

tijen en het *verhaal* van de rechter, doet trouwens geenszins afbreuk aan het beschikkingsbeginsel. Wel integendeel, het geeft er mijns inziens precies uitdrukking aan.

4 Conclusie

Het zoeken naar een aanvaardbare juridische oplossing voor een concreet geschil is allerminst een statische aangelegenheid. Deze zoektocht bestaat integendeel uit herhaalde recursieve vergelijkingen. Tijdens dit proces worden de respectieve feitenverhalen van de partijen, nadat zij op hun merites werden onderzocht aan de hand van de door de rechter geïnternaliseerde narratieve typificaties, vergeleken met de stereotiepe verhalen en beelden die de toepasselijk geachte rechtsregel betekenis geven. Doorslaggevend is de mate waarin de respectieve narratieve typificaties op elkaar gelijk of van elkaar verschillen. De meest geschikt geachte juridische oplossing wordt bekomen door die rechtsregel 'toe te passen' waarvan de narratieve typificatie het dichtst aanleunt bij de narratieve typificatie van het geloofwaardig bevonden feitenverhaal.³⁵ Het is duidelijk dat dergelijk verband tussen twee of meer narratieve typificaties niet logisch van aard is.

In de regel associeert een meerderheid van rechters een en hetzelfde verhaal met een zekere rechtsregel. Dit hoeft niet te verbazen nu zij tot dezelfde semiotische groep behoren. Gedurende hun vorming – aan de universiteit en nadien – maken zij zich dergelijke narratieve typificaties *en masse* eigen. Hun juridische cultuur maakt hen allen precies vertrouwd met dezelfde beelden en verhalen. De zogenoemde *habitus* van de juristen (rechter, advocaat, notaris enz.) heeft hen rechtsregels leren linken aan dezelfde stereotiepe gevallen.³⁶ Zo komt het dat een geschil dat als 'gemakkelijk' wordt aangezien precies als representatief model kan fungeren voor de toepassing van een zekere rechtsregel.

Twee punten wil ik ter afsluiting beklemtonen. Allereerst is het zo dat de partijen geloofwaardig feitenmateriaal op een overtuigende wijze aan de rechter wensen voor te leggen. Omdat de eiser de feiten precies selecteert en formuleert vanuit toepasselijk geachte narratieve typificaties – deze typificaties staan immers in voor de betekenisvormgeving – kan worden gesteld dat hij zijn vordering in beginsel baseert op alle door hem voorgelegde feiten. Ook de geloofwaardigheid van het feitenmateriaal berust in essentie op deze narratieve denkbeelden die de rechter zich in de loop der jaren heeft eigen gemaakt. Het zijn deze denkbeelden waaraan het feitenmateriaal en

³⁵ B.S. Jackson 1988, a.w., p. 89.

³⁶ Ch. Atias, *Epistémologie du droit*, Parijs: Presses Universitaires de France 1985, p. 28. Zie ook: D. Kennedy, *A Critique of Adjudication (fin de siècle)*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p. 365.

de manier waarop het wordt overgebracht, zal worden getoetst. Hieruit volgt dat de mogelijke betekenis van de afzonderlijke feiten, op zich genomen, geen vooraanstaande rol bij de betekenisvormgeving speelt en dus evenmin doorslaggevend is voor het succes van de vordering. Het hart van het feitenmateriaal klopt in de onderliggende narratieve typificaties en niet in de (verwoording van de) feiten op zich. De feiten zijn precies betekenisvol en begrijpelijk in de mate dat zij gemakkelijk ingepast kunnen worden in de door de rechter geïnternaliseerde narratieve denkbeelden. De eventuele gelaagdheid binnen het feitenmateriaal kan daarom ook niet door een louter juridisch-technische ontleding worden blootgelegd. Die gelaagdheid houdt in beginsel verband met de relevant geachte onderliggende typificaties en de wijze waarop deze de betekenisvormgeving sturen. Bovendien kunnen ook 'marginale' feiten van doorslaggevend belang zijn voor het succes van de vordering, bijvoorbeeld omdat hun vermelding essentieel is bij de rechterlijke beoordeling van de waarheidsoverdracht.

Ten tweede, de 'toepassing' van het materiële recht op de feiten is in essentie een meervoudige, recursieve vergelijking tussen twee of meer verhalen. Het verhaal van het geschil wordt getoetst aan het verhaal van de rechtsregel. Bij de beoordeling van de vraag of de rechter bij de juridische herkwalificatie van de vordering de oorzaak al dan niet heeft gewijzigd, dient bij voorkeur gekeken te worden naar de relatieve gelijkens tussen het *verhaal* van de partijen en het *verhaal* van de rechter dat aan de nieuwe kwalificatie ten grondslag ligt. Indien de afstand tussen beide eerder gering is, dan zou mijns inziens moeten worden geoordeeld dat de rechterlijke herkwalificatie de oorzaak van de vordering niet heeft gewijzigd. Bij deze controle zou de aandacht niet zozeer moeten uitgaan naar de vraag of de rechterlijke herkwalificatie, ook niet impliciet, geen nieuwe feiten veronderstelt, als wel naar de vraag of de rechter op voldoende korte afstand is gebleven van de onderliggende verhalen die betekenis geven aan het geproduceerde feitenmateriaal. Dit laat precies toe een pseudojuridisch-technische analyse van de afzonderlijke bewoordingen en feiten te vervangen door een marginale toetsing die nagaat of de rechter de geest waarin partijen de feiten naar voren hebben gebracht en hierover in de loop van het geding met elkaar van gedachten hebben gewisseld, in voldoende mate trouw is gebleven. De rechter kan de relatieve gelijkens tussen het verhaal van de partijen en het verhaal dat aan de grondslag ligt van de juridische herkwalificatie in beginsel nagaan door de debatten te heropenen teneinde de partijen de gelegenheid te bieden hierover tegenspraak te voeren. Werden de debatten nog niet gesloten, dan kan de rechter ter zitting de partijen uitnodigen hierover hun mening te formuleren, eventueel in voortzetting van het geding op een latere datum. In dit opzicht zijn het beschikkingsbeginsel en het algemeen beginsel van de rechten van verdediging niet zozeer aan elkaar tegengesteld, maar liggen zij in elkaars verlengde.

Summary

Despite the increasing number of inquisitorial interventions by judges, Belgian civil procedure continues to be governed by the principle that parties to such procedures are entitled to determine whether and to what extent they want judicial protection. This principle is articulated in various ways. As to the basis or cause of the dispute, a distinction is made between fact and law. Whereas issues of fact are submitted by the parties, issues of law are determined by the judge, in accordance with the Latin maxim, 'jura novit curia'. Nonetheless, this theoretical distinction is not entirely unambiguous as to the conditions under which judges may introduce legal grounds into a dispute, if these ground have not been submitted by the parties. This essay provides a semiotic analysis of this recurrent procedural difficulty. Its approach is to focus on the important role of narratives in the production of meaning in any form of discourse, including the legal discourse. Since the cause of the dispute is (often unconsciously) presented, understood and evaluated in narrative terms, the move to prohibit the judge from amending the cause should, therefore, be assessed by considering to what extent the judge's interpretative activity disregards the parties' narratives underlying the cause of the dispute.